

de Zelfzwichter

2008 / 1

Nieuwe techniek in een oud jasje
De molen ¹ in het Gronings landschap
Molenkolonies in het Oldambt

de Zelfzwichter

Jaargang 12, no. 1
maart 2008
ISSN 1386-4920
Losse nummers: 4 euro plus porto

De Zelfzwichter is het kwartaalblad van
HET GRONINGER MOLENHUIS.
Het blad verschijnt in de maanden maart,
juni, oktober en december.
Donateurs van de Stichting Het Groninger
Molenhuis ontvangen het blad automatisch.

DONATIES
Minimaal 16 euro per jaar

Het Groninger Molenhuis
Lopende Diep 8, 9712 NW Groningen
(050) 312 16 94
info@groningermolenhuis.nl
www.groningermolenhuis.nl
Postbanknummer: 1219317

REDACTIE
R. Broekhuis, J.C. van Driel,
G. Geertsema-ten Broek, H.A. Hachmer,
T. Pol
redactie@groningermolenhuis.nl

De redactie behoudt zich het recht voor
ingezonden artikelen in te korten en/of
aan te passen. Overname van artikelen is
eerst na overleg met de uitgever toegestaan.

Vormgeving Dineke Buist
Opmaak Bert Holtkamp
Drukwerk Tienkamp en Verhey
Oplage 700 exemplaren
Sluitingsdatum
kopij 2008/2 1 mei 2008

Het Groninger Molenarchief is gevestigd op het
werkplaatsterrein van het waterschap Hunze en Aa's
Wedderstraat 39, Veele
(9541 ED Vlagtwedde)
(0599) 31 21 85 (geopend op dinsdag)
molenarchief@groningermolenhuis.nl <== NIEUW

OMSLAG Poldermolen Zuidwendinger Watermolen (55),
Viervlatten[38]
Foto: H.Noot, Haren (31-07-2006)

Thema: Molens in het landschap

- 3 Nieuwe techniek in een oud jasje
- 7 De molen in het Gronings landschap
- 10 Molenkolonies in het Oldambt
- 14 Gildenieuws
- 15 Molenonderhoud
- 18 Ander molennieuws
- 20 Waar-heden en -verleden
- 23 Agenda

Aanvullingen / Correcties

Wegens ruimtegebrek niet geplaatste kopij
zal worden ondergebracht op
www.groningermolenhuis.nl
(rubriek MOLENHUIS ==> de zelfzwichter extra)

DE DELLEN, NIEUW-SCHEEMDA
GRONINGER MOLENARCHIEF

Zelfzwichter

Een wieksysteem met kleppen die automatisch
openen en sluiten afhankelijk van de wisselende
windkracht. Eén van de verbeteringen ten
opzichte van de oudhollandse zeilwieken.

TEKST: MICHEL KROL; BEHEERDER RAYON ZUID, HET GRONINGER LANDSCHAP

FOTO'S: ALWIN HUT, BEHEERMEDEWERKER, HET GRONINGER LANDSCHAP

Langs het Foxholstermeer staan sinds 2004 twee Amerikaanse windmolentoren, wat een nostalgisch plaatje oplevert. Dankzij de versmelting van ouderwetse techniek met moderne snufjes zijn de molens erg belangrijk voor het ecosysteem in en rondom de Westerbroekstermadepolder en de Kropswolderbuitenpolder.

Nieuwe techniek in een oud jasje

Oernatuur in Groninger polders

Het is in ons overgereguleerde land bijna niet meer voor te stellen, maar ooit maakte de natuur hier de dienst uit in een overwegend moeraslandschap, waarbij overvloedige regenval in de winter zorgde voor grote waterplassen die 's zomers weer opdroogden. De meeste plant- en diersoorten die van oorsprong in Nederland voorkomen zijn aan dit dynamische watersysteem aangepast. Met de komst van windmolens is Nederland langzamerhand ontwaterd, tot het moment dat de dieselmotor zo'n 60 jaar geleden zijn opwachting maakte. Toen werd het mogelijk om op grote schaal in detail de waterbeheersing te perfectioneren. De problemen waar we nu, dankzij deze grootschalige verdroging, mee te maken hebben, zijn in het verleden nooit gezien noch onderkend. Grote delen van het noorden van het land zijn in honderd jaar tijd meer dan een meter gezakt. Niet alleen de oxidatie van veengronden heeft dit veroorzaakt, ook de gaswinning laat tot op de dag van vandaag zijn sporen na. Intussen is het besef ontstaan dat dankzij de 'ontginningsdrift' van onze (voor)vaderen er ontzettend weinig oer-Hollandse natuur overgebleven is. Ook de belasting van het milieu die de 'vaart der volkeren' met zich mee bracht wordt door veel mensen als onacceptabel beschouwd. En waar natuurbeheer vlak na de Tweede Wereldoorlog nog een achterkamertjesonderdeel van het Ministerie was, maakt het nu een belangrijk deel uit van de politieke agenda. Dankzij rijksbeleid, dat zich richt op het herstel van grote duurzame ecosystemen met onderlinge verbindingen (ecologische verbindingzones), is Het Groninger Landschap eigenaar en beheerder geworden van de

Westerbroekstermadepolder en de Kropswolderbuitenpolder. In deze terreinen wordt geprobeerd aan te sluiten bij de oorspronkelijke situatie langs de rivier de Hunze, waarbij de waterstand zoveel als mogelijk wordt geregeld door Moeder Natuur. In de praktijk betekent dit kletsnatte omstandigheden in de winter en opdrogende gronden in de zomer. Vogels die van oorsprong thuis horen in Nederland weten het gebied te waarderen. Roerdomp, zwarte stern en duizenden eenden en andere moerasvogels broeden in het gebied of gebruiken het als overwinteringsgebied. Het hydrologisch beheer (of liever het gebrek eraan) ter plaatse sluit mooi aan bij de wens van het Waterschap Hunze en Aa's om gebieden tot zijn beschikking te hebben waar het tijdelijk overtollig water kan bergen. De Kropswolderbuitenpolder en de Westerbroekstermadepolder zijn intussen ingericht als noodbergingsgebied en zijn gezamenlijk de grootste van het noorden van het land. Er kan maar liefst 4 miljoen kubieke meter water in worden geborgen!

Vispassage

Het Nederlandse poldersysteem met al zijn dijkjes, sluisjes en schuifjes heeft als nadeel dat er voor vissen een keiharde grens ligt tussen het ene en het andere waterlichaam, die zij niet kunnen passeren. Tegenwoordig wordt er steeds meer gewerkt met 'vispassages' om dit soort barrières te slechten. Deze vispassages zijn er in allerlei verschillende soorten en maten. De Amerikaanse windmolentoren de Koetze Tibbe (Kropswolderbuitenpolder) en de Putter (Westerbroekstermadepolder) zijn zeer geavanceerde vispassages.

DE PUTTER

De molens pompen bij voldoende wind constant water uit de polders het Foxholstermeer in. Hierdoor ontstaat in het Foxholstermeer een lokstroom waar vissen op reageren. Deze verzamelen zich in een grote betonnen bak die eens per twee uur wordt afgesloten, waarna de gehele inhoud inclusief vis wordt geloosd in de polders. Ook worden er vissen uit het gebied gepompt door de molens, middels een visvriendelijke vijzel. De aansturing van het geheel gebeurt helemaal elektronisch, wat mogelijk is doordat een generator de windenergie omzet in elektrische spanning.

Op deze manier dienen de polders met hun geringe waterdiepte in het voorjaar als paai en opgroeiplaats voor verschillende vissoorten. Deze vis dient weer als voedsel voor verschillende watervogels. De eenden en ganzen die 's winters het gebied gebruiken om voedsel te zoeken en te rusten zijn hun leven niet zeker. De zeearend pikt met enige regelmaat een zwakke broeder uit de duizenden vogels. Ook grote vissen moeten op de hoede zijn voor de visarend die regelmatig komt vissen in dit gebied.

De Amerikaanse windmotor

De molen Koetze Tibbe is gemaakt door Machinefabriek Bakker en Hamminga te Uithuizen. In 1935 werd deze molen geplaatst in Ten Boer. De constructeur van de molen is Barteld Hamminga. De Putter is oorspronkelijk afkomstig uit de omgeving van het Friese Koudum.

Het concept van de windmotor is begin twintigste eeuw overgenomen naar Amerikaans voorbeeld. Het grote voordeel is dat de molen zichzelf geheel automatisch kan afstellen naar windrichting en windsterkte. Hierdoor is het een weinig arbeidsintensief apparaat dat behalve een gering aantal regelmatige inspecties geen permanente bemanning vereist. In Europa is het Amerikaanse concept verder uitgewerkt (geperfectioneerd). Deze molentypes kregen namen mee als Herkules, Energie, Record en Mous. Gedurende lange tijd hebben de windmotoren in Nederland een functie gehad in de waterhuishouding. Niet iedereen wist de intrede van de Amerikaanse windmotoren te waarderen, omdat deze vaak ten koste ging van een meer oorspronkelijke (en meer arbeidsintensieve) molen. Een proces dat op verschillende gebieden nog tot op de dag van vandaag herhaald wordt, omwille van de efficiëntie. Toch was het niet geheel onlogisch. De oorspronkelijke houten molens hadden vaak een behoorlijke windkracht nodig om de vereiste arbeid te verrichten. Hierdoor kon het gebeuren dat met hevige regenval en geringe windsterkte polders blank kwamen te staan en zo konden grote schadeposten ontstaan. De Amerikaanse windmotor kan met veel minder windsterkte toe, heeft een simpele bedieningswijze, lage onderhoudskosten en geen brandgevaar en was dus in staat om de oorspronkelijke molens uit het landschap weg te concurreren. Uiteindelijk is ook de windmotor op zijn

KOETZE TIBBE

beurt weer weggeconcentreerd door elektrische en dieselmolens.

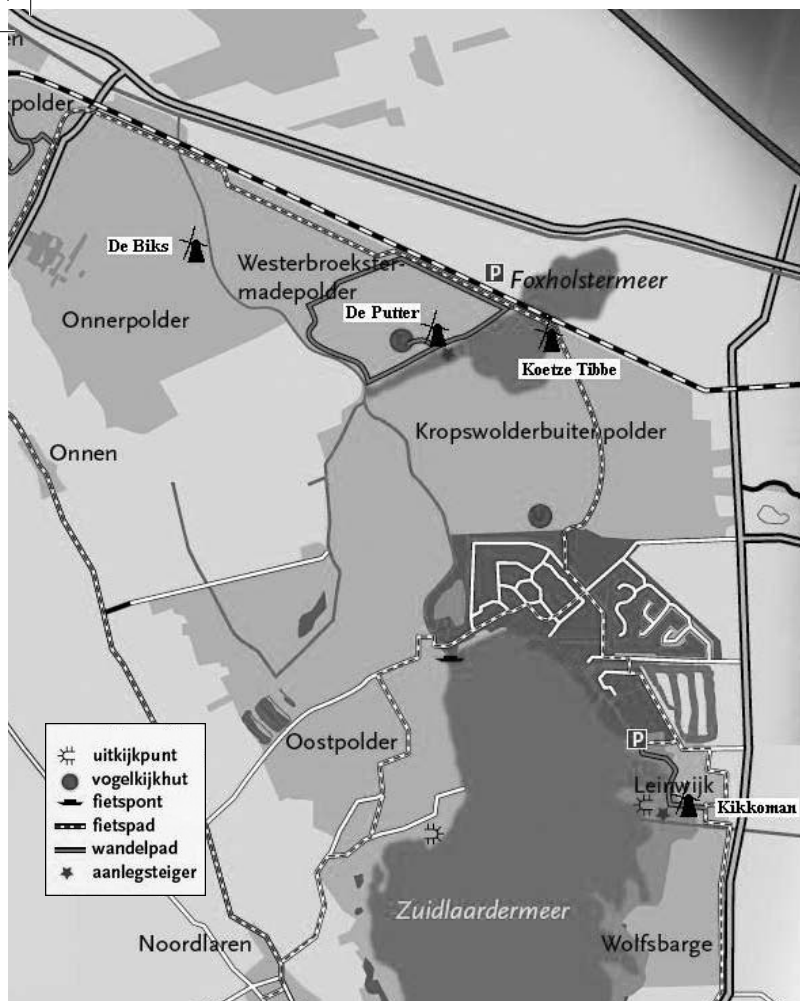
Het unieke aan de constructie van de windmotor is het gebruik van een hoofdvaan en een zijvaan. De zijvaan heeft zodanige afmetingen dat bij geringe windkracht hier onvoldoende druk op rust om de molen een andere stand in te laten nemen. Bij toenemende windsnelheid overwint de druk op de zijvaan de spanning van de spiraalveren in toenemende mate. Hierdoor wordt de hoek die het windrad heeft ten opzichte van de windrichting gewijzigd, waardoor de snelheid van het rad gematigd wordt. Hierdoor hoeft de molen bij harde windkracht niet buiten werking gesteld te worden.

De grote bedrijfszekerheid in combinatie met de lage hoeveelheid bedieningsuren maakt de molen ideaal om in te zetten bij natuurbeheer. Gebruik van windkracht is erg duurzaam omdat het een lage milieubelasting heeft en de afhankelijkheid van fossiele brandstof ontbreekt. Aan de andere kant kan het gebeuren dat een langdurige windstille periode het beheersen van de waterpeilen lastig maakt. Voor de meeste natuurdoelstellingen is dat echter geen probleem. In de Kropswolderbuitenpolder en de Westerbroekstermade-polder al helemaal niet. Daar is de inzet van de molens vooral bedoeld als vispassage en behoud van cultuurhistorisch erfgoed. Qua waterbeheersing is hun inzet een druppel op een gloeiende plaat. Mochten de

polders namelijk ingezet worden als noodbergingsgebied, dan zullen de molens meer dan een jaar werk hebben om al dit water er weer uit te pompen! Scenario's die overeenkomen met de eerste droogmakerijen in Nederland...

Noodberging en natuur

In 1998 was er een lange periode van overvloedige regenval. De ongunstige wind en de slechte weersvoorspellingen noodzaakten toen tot het geregisseerd onder water laten lopen van de Westerbroekstermade-polder. In een klap werd duidelijk dat de bestaande waterhuishouding onvoldoende dimensionering had om piekoverschotten aan te kunnen en dat de oplossing lag in het langer vasthouden van water. Het Waterschap ging samen met de Provincie kijken naar gebieden die in tijden van nood onder water gezet konden worden. Het Groninger Landschap had intussen de wens al geuit om een deel van haar gebieden eens een periode flink onder water te hebben, omdat dit soort 'ecologische rampen' vroeger ook met enige regelmaat voorkwamen en dus onderdeel uitmaken van een natuurlijk watersysteem. De partijen vonden elkaar en hebben in de Westerbroekstermade-polder en de Kropswolderbuitenpolder het grootste noodbergingsgebied van Noord-Nederland gerealiseerd. Er is flink werk met werk gemaakt, want behalve een inrichting als noodbergingsgebied is het gebied toch vooral een fantastisch natuurgebied

geworden, onder de rook van de stad Groningen. En al dat moois mag beleefd worden, want samen met de plaatselijke gemeentes is er een fietspad gerealiseerd, dwars door het gebied heen. Zo kan de oplettende fietser interessante vogelsoorten spotten als de bruine kiekendief, wintertaling, watersnip, geoorde fuut en noem maar op. Prachtig te beleven vanuit de nieuwe vogelkijkhut, midden in de noodbergingskade aan de zuidkant van het gebied. Oer-Hollandse natuur, met op de achtergrond een tevreden draaiende Amerikaanse windmotor.

Het fietspad door de beide polders ligt tussen de Waterhuizerweg (van Haren naar Waterhuizen) en de Strandweg/Waasingeweg bij Meerwyck (Hoogezand.).

Een deel van deze informatie is afkomstig uit *Lesmaterieel Amerikaanse windmotoren*, geschreven door J. Bergstra uit Sneek, uitgegeven door het Gild Fryske Mounders te Leeuwarden.

Postbus 72
5420 AB Gemert
tel 0492-364292
www.protekta.nl

Protekta
Conserduc-Renofors

MET DIVERSE VESTIGINGEN IS PROTEKTA ACTIEF IN ALLE DELEN VAN NEDERLAND

Vanaf 1950 landelijk gespecialiseerd in:

Houtrestauratie

Herstel van door houtrot aangetaste balken etc. op basis van de Bêta®-methode met toepassing van kunstharsen.

Houtconservering

Bestrijding van houtworm, boktor en knaagkever. Behandelingen tegen zwam in hout en muurwerk. Leverancier van producten.

Protekta is ook gespecialiseerd in:

- duivenwering
- optrekkend vocht
- plaagdierbestrijding

VERSTOPPING? ALARMTELEFOON!

050-5421890

24 UUR PER DAG

- Rioolontstoppen
- Aanleg en reparatie
- TV inspectie
- Gevelreiniging
- Impregneringen

PETER KUIL
REINIGINGS SERVICE

Groningen Delfzijl Hoogezand Veendam

Osloweg 126
9723 BX Groningen

Tel 050 542 18 90
Fax 050 542 37 78

Een stuk te schrijven over de molen in het Groningse landschap vergt even nadenken over de omvang van zo'n verhaal, voor een vrijwilliger bij een stichting die een stoomgemaal als museum exploiteert. Voor een stoomfreak ligt de windgedreven bemaling ver achter de geschiedenis-horizon. Bovendien is het de vraag wat 'het' Groningse landschap is. Wat maakt het Groningse landschap anders dan het Hollandse?

De molen in het Gronings landschap

Molens en stoomgemalen hebben hoe dan ook een duidelijke band. Niet alleen zijn het beide markante gebouwen. Vaak zijn het zeer beeldbepalende elementen in het landschap en daarbij maakt het niet uit of we daarbij spreken over een Gronings dan wel over een Hollands landschap. Met name in hun functie zijn er zeker overeenkomsten en daarbij heb ik het dan niet over korenmolens, barkmolens of noem al die andere uiterst functionele en gespecialiseerde machinerieën maar op.

De watermolen of poldermolen is ontegenzeggelijk de voorloper van het stoomgemaal. In navolging van het Groninger molenarchief heeft een tweetal vrijwilligers bij het museum stoomgemaal in Winschoten een start gemaakt met het verzamelen en documenteren van een soortgelijk archief, maar dan over de stoomgemalen die ooit in de provincie Groningen hun diensten hebben bewezen. Tot op heden hebben we een honderdtal locaties weten te traceren waar ooit een stoommachine dienst heeft gedaan in de waterbeheersing. Uit deze verzameling is inmiddels duidelijk geworden dat veel stoomgemalen een poldermolen en niet zelden meerdere molens als voorganger hebben gehad.

Toen begin 15de eeuw de noodzaak tot bemaling steeds duidelijker werd, is uit de korenmolen de watermolen ontstaan. Uit de torenmolen is een veelhoekige houten molen ontstaan, die uitgerust met een scheprad het oudst bekende type poldermolen is geworden. Naast de binnenkruier is de wipmolen vaak

als poldermolen gebouwd. Omdat de poldermolens zijn ontwikkeld uit bestaande technieken hadden deze daardoor een hoge graad van ontwikkeling. De eerste poldermolen is gebouwd in Alkmaar in 1407. Het jubileum daarvan hebben we vorig jaar uitgebreid gevierd.

Noodzaak tot bemaling

De noodzaak om bemaling toe te passen had meerdere oorzaken. Als we het oorspronkelijk landschap in Nederland bekijken dan is er sprake geweest van een natuurlijke afwatering. Door de tijd zijn er in dat landschap vele, soms zeer rigoureuze ingrepen gedaan. Zo kennen we de dijkenbouw langs rivier en kust. De dijken moesten mens, dier en eigendom bij storm en hoge waterstanden beschermen tegen het buitenwater. Door de bouw van een dijk ontnem je, jezelf echter de mogelijkheid om het eigen binnenwater te lozen. In de dijk moet dan een voorziening worden gemaakt om de lozing alsnog mogelijk te maken. In eerste aanleg was een spuisluis dan ook vaak voldoende. Ontwatering veroorzaakt vrijwel zeker een daling van het maaiveld als gevolg van inklinking en veenoxidatie. Deze daling maakt het op een zeker moment moeilijk, zoniet onmogelijk, om *onder vrij verval* water te lozen. Bijkomend gevolg van dijkbouw langs rivieren is dat het stroombed van de rivier wordt versmald, waarmee bij grote afvoeren hoge waterstanden optreden, wat niet in de breedte kan moet in de hoogte. Met ander woorden, er is bemaling nodig.

BOTTERIJ WOLDENDORP, DE BOLDERIJ, HUNINGA-MEERLAND

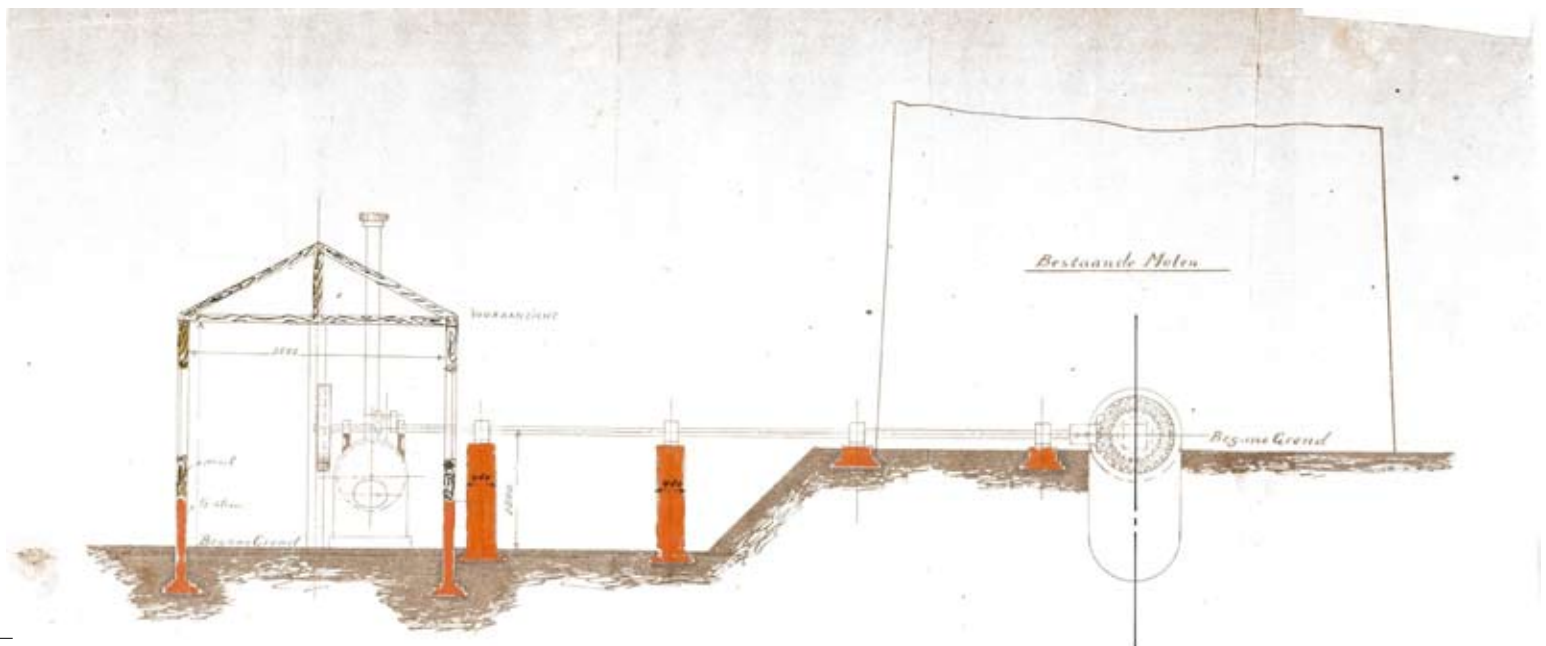
In Holland kwam vooral **natte vervening** voor. Dit is het winnen van veen onder de grondwaterspiegel. Deze vorm van winnen van brandstof - met de baggerbeugel werd de bagger eerst ter plaatse te drogen gelegd op zogenaamde legakkers, waarna het verder kon worden verwerkt - leverde op vele plaatsen, met name in Holland, grote plassen en meren op. Bij storm werden soms grote stukken oever weggeslagen. De steeds grotere plassen gingen een bedreiging vormen voor de dorpen en steden. Bovendien, afgezien van enige visserij leverden de plassen geen economisch gewin meer. De bedreiging van huis en haard en het vooruitzicht op enig geldelijk gewin maakte bemaling aantrekkelijk. We moeten daarbij bedenken dat de bouw van een poldermolen zeker financieel een grote last vormde. Uit berekeningen blijkt dat de bouw naar huidige financiële maatstaven € 600.000,- zou hebben gekost en bij de wat grotere *droogmakerijen* waren soms tientallen molens nodig.

Bij **droge vervening** werd eerst voor ontwatering gezorgd. Deze methode is vooral toegepast in Brabant en in de noordelijke provincies. Voor de ontwatering werden eerst kanalen gegraven vanwaaruit op vaak vaste afstanden zijkanalen, de zogenaamde wijken, werden gegraven. Was de ontwatering voldoende vergevorderd dan kon met de winning, *het kwam aan snee*, worden begonnen. De kanalen en wijken waren dan niet alleen voor de ontwatering, maar ook voor het vervoer van het product per schip. Met het afgraven van het veenpakket verdween ook een zeer groot deel van het *waterbergend vermogen* uit het landschap. Veen is in staat grote hoeveelheden water vast te houden. Het zal duidelijk zijn dat bij ontbreken van het veen na regenval veel water snel *tot afvoer komt*.

In de lager gelegen delen zal ongetwijfeld sprake zijn geweest van wateroverlast, zeker wanneer deze lage landerijen door zee- of rivierdijken werden gescheiden. Ook hier was dringend behoefte aan bemaling. Tenslotte is de intensivering van het grondgebruik een belangrijke oorzaak. Daarbij valt in eerste instantie te denken aan de landbouw. Akkerbouw vraagt bijvoorbeeld een diepere ontwatering dan veeteelt. Maar evenzeer bevolkingsgroei, de verstedelijking en daarmee de uitbreiding van de infrastructuur, vroegen en vragen een goede waterbeheersing.

Ontwikkeling van de molen

Vanaf de eerste poldermolen in Alkmaar in 1407, heeft dit werktuig een ware zegetocht door Nederland gemaakt. Honderden jaren is het een beeldbepalend element in het landschap geweest en heeft het een zeer belangrijke rol gespeeld in de waterbeheersing. Hoewel de principes niet veel zijn veranderd heeft de poldermolen de nodige wijzigingen ondergaan. De veelhoekige binnenkruier werd een achtkanter (17de eeuw). Deze had een zodanig formaat dat het scheprad in de molen kon worden gebouwd. Door het scheprad naar binnen te verplaatsen werd buiten de mogelijkheid gecreëerd om molens met een grotere vlucht te bouwen (een vlucht van 25 meter was geen uitzondering), dit kwam de capaciteit zeer ten goede. In 1634 werd de eerste molen gebouwd die was voorzien van een vijzel. Een opvoerwerktuig uit oude tijden. Een vijzel wordt ook wel *Archimedische schroef* genoemd. Het voordeel van de vijzel is de mogelijkheid van een veel grotere opvoerhoogte. Een scheprad brengt het tot ongeveer 2 meter; een vijzel haalt het dubbele. De inzet van de getrapte bemaling en het ontstaan van

het zogeheten *polder-boezemsysteem* maakte het mogelijk de plassen droog te malen. Als we bedenken dat 18% van Nederland *gewonnen land* is (droogmaken en inpolderingen), geeft dit wel aan hoe belangrijk de bemaling was en is. De molens hebben hierin gedurende honderden jaren een belangrijke rol gespeeld. We moeten hierbij wel aantekenen dat de inpolderingen langs bijvoorbeeld de Groningse kust en de grote inpolderingen in de voormalige Zuiderzee geen gebruik hebben gemaakt van windmolens. Eind 18de eeuw begon van lieverlee de overgang naar door stoom aangedreven bemaling.

Groningse situatie

Wat betreft het Groningse landschap concentreer ik me voor het gemak op het oostelijk deel van de provincie. Ten eerste omdat ik daar het best bekend ben, maar ook omdat oostelijk van het Eemskanaal en min of meer noordelijk van het Winschoterdiep het gebied ligt waar de poldermolen zijn grootste (in kwantitatieve zin) invloed heeft gehad. Van oorsprong werd het gebied aan de zuidzijde begrenst door een uitgestrekt veengebied. Vandaar daalde het landschap af richting de monding van de Eems. De afwatering vond plaats door een aantal riviertjes. Gebruikelijk was, dat in natte perioden landerijen onder water kwamen te staan. Door de vervening is de snelheid waarmee de afwatering vanaf de Hondsrug moest plaats vinden alleen maar toegenomen.

We slaan het ontstaan van de Dollard en de latere inpolderingen over en zien dat het gebied langs de Eems en Dollard wordt begrensd door een reeks polders. Kenmerk van deze polders is, dat de hoogte van het maaiveld naar zee toeneemt.

Duidelijk is, dat door deze landschappelijke kenmerken het gebied (Oldambt en Duurswold) een kom vormt. Afwatering was in dit gebied een groot probleem.

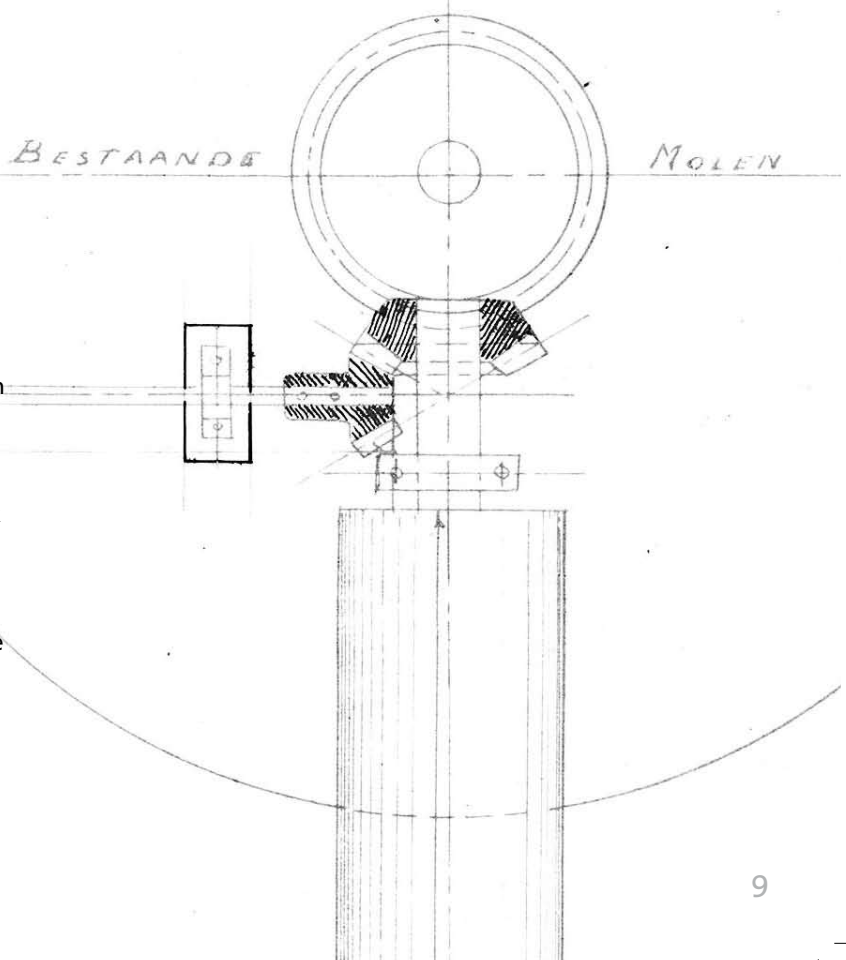
Bodemdaling en zeespiegelrijzing (waar hebben we dit meer gehoord) en de omschakeling van veeteelt naar akkerbouw (veroorzaakt door de runderpest) laten slechts één oplossing over: bemaling. Tot die tijd vond de afwatering op zee plaats met behulp van spuisluizen. Rond 1800 ontstaan de eerste molenkolonies. Ten opzichte van de Hollandse situatie is dit tamelijk laat en wellicht nog eens een onderzoek waard om het antwoord te vinden op de vraag waarom niet eerder de molen is ingezet. Via de spuisluizen kon nog voldoende diep worden ontwaterd. Maar we lezen ook dat in natte perioden landerijen onder water kwamen te staan. Blijkbaar was het acceptatieniveau zodanig, dat men dit als normaal beschouwde. Ook vóór de vervening was dit probleem al aanwezig. De kennis, die in Holland aanwezig was, was blijkbaar geen reden om de reeds bekende techniek van bemaling hier in te zetten. Het grondgebruik kan een reden zijn en wellicht zullen de financiën een rol hebben gespeeld.

Na een relatief korte periode, een kleine 100 jaar, verschenen de eerste door stoom aangedreven bemalingen in onze streken. Rond 1900 waren op meerdere locaties molens vervangen door of aangevuld met *stoomtuig*, zoals het indertijd wel werd genoemd. Het stoomtuig werd op verschillende manieren ingezet. Zo is op het Winschoter Oostereinde, nadat beide molens waren verwoest als gevolg van blikseminslag, één molen herbouwd maar de ander vervangen door een stoomgemaal. Bij gemaal Huninga-Meerland werd naast de molen een stoommachine gebouwd die bij ongunstige weersomstandigheden de vijzel van de molen aandreef. Naast de stationaire stoommachines kennen we de verplaatsbare (niet-stationaire) machines, de *locomobielen*. Deze machines zijn niet alleen toegepast in het productieproces in fabrieken en in de landbouw (ploegen en dorsen), maar ook voor de waterbeheersing.

En... voorlopig maar even mijn conclusie: een boom is een boom, een water een water en een molen tot op zekere hoogte een molen, het is de samenhang der dingen die een locatie uniek maakt en de mens die het Gronings of Hollands maakt.

Geraadpleegde werken:

Leefbaar laagland – redactie G. P. van der Ven
 Geschiedenis van het waterschap Oldambt – H. Boer
 Watermanagement in Nederland – Hans Vandermissen
 Archief museum stoomgemaal Winschoten
 Archief waterschap Hunze en Aa's

Molenkolonies ... voor velen een onbekend woord. Zo onbekend, dat Google maar voorstelt over te gaan op de bestudering van mierenkolonies!

Molenkolonies in het Oldambt

Molenkolonies hebben in Groningen een grote en misschien wel beslissende rol gespeeld bij het tot bloei komen van de graanteelt in de provincie en zo bijgedragen aan de welvaart. En door de verandering van grondgebruik (van veeteelt naar akkerbouw) en de daling van het maaiveld hebben de molens in deze kolonies een grote invloed op het landschap gehad. Maar wat is nu precies een molenkolonie? Het woord kolonie moeten we in dit geval zien als "benaming voor volkplantingen in het land zelf ter ontginning van woeste of andere nog niet in cultuur gebrachte gronden" (Woordenboek der Nederlandsche Taal), zoals we dat ook bijvoorbeeld in de term veenkolonien vinden. Een molenkolonie (*meulenkolonie*) is dan een dergelijke 'volkplanting' die bemalen werd door een of meer watermolens. Een typisch Groninger benaming, wat ook Beekman al opviel: "in 't algemeen worden al deze polders in Groningen bemalen en eigenaardig molenkoloniën of molenpolders geheeten".

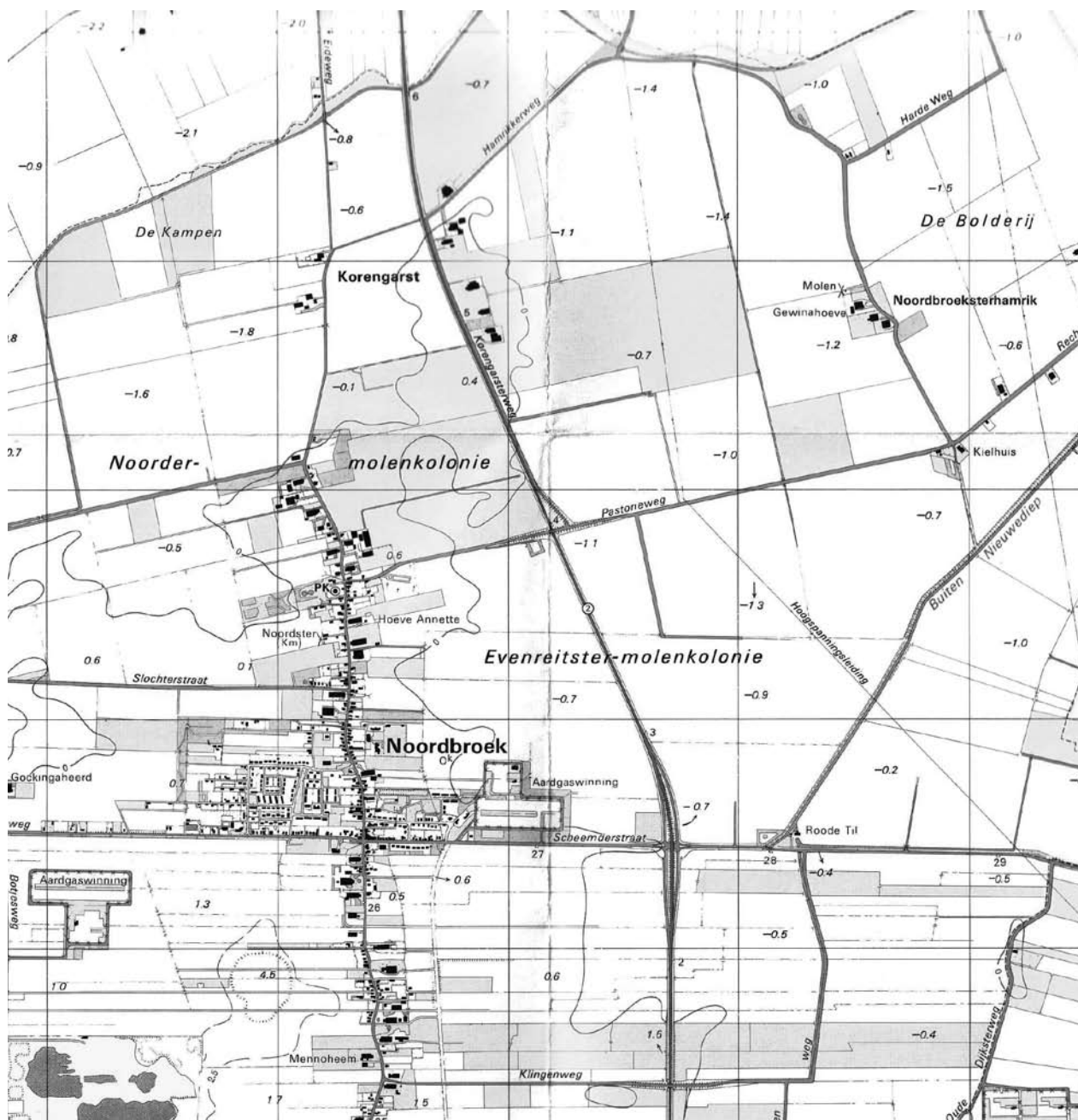
De term molenkolonie vinden we vooral in het Oldambt, en dan weer vooral in het zogenaamde klein-Oldambt en aangrenzende op de Dollard heroverde gebieden (grootweg de streek tussen Noordbroek, Nieuw-Scheemda, Wagenborgen en de Dollard). Dit gebied met een relatief dunne kleilaag en veel veen in de ondergrond kreeg als eerste problemen met de afwatering. Nu nog zijn er daar streken waar de oude naam terug te vinden is, zoals het gebied Evenreitstermolenkolonie bij Noordbroek en de Westersche Molenpolder (opvolger van de Scheemderhamrikkermolenkolonie) bij Scheemda, die voortleeft in de nog bestaande Westerse Molen.

Maar ook in andere delen van de provincie zijn vergelijkbare organen te vinden, zij het dat ze daar veelal wat later gesticht zijn en meestal bekend zijn onder de beter bekende benaming molenpolder.

Molencontract

De meeste van deze molenkolonies dateren uit het eind van de 18e eeuw of het begin van de 19e eeuw. Vooral in de periode 1790-1810 zijn er in Groningen een groot aantal watermolens gezet. In die tijd begon de afwatering van veel lager gelegen gebieden, zoals het kleigedeelte van het Oldambt, een steeds groter probleem te worden: door de voortgaande inklinking van de bodem en stijging van de zeespiegel werd natuurlijke afwatering via de Termunterzijl steeds moeilijker. Daar had men des te meer last van wanneer men akkerbouw wilde bedrijven en dus drogere gronden nodig had. Al in 1774 was er door de Staten van Stad en Lande in een rapport gepleit voor het stimuleren van de oprichting van grote molens door het toekennen van premies en het wegnemen van belemmeringen. Tot uitvoering van deze mooie plannen kwam het toen echter niet.

Maar zo rond 1790 kwam er toch schot in het zetten van nieuwe watermolens, maar dan wel door particulier initiatief. In veel gevallen sloten eigenaren van aangrenzende landerijen een overeenkomst om gezamenlijk tot een betere drooglegging van hun gebied te komen, waarmee er bemalingseenheden ontstonden met een grootte van 200-700 hectare. In een molencontract werd vastgelegd dat er om het

NOG STEEDS STAAN DE MOLENKOLONIES OP DE KAART TOPOGRAFISCHE KAART 1:25000, BLAD 7H (UITGAVE 1982)

gezamenlijke terrein een kade gelegd zou worden en dat er een watermolen werd gebouwd om voor inpoldering en bemaling te zorgen. Ook de uitvoering van de noodzakelijke werken en het toekomstig beheer en onderhoud van het gebied werd in dit contract geregeld.

We hebben hier dus te maken met initiatieven van grondeigenaren, de overheid had de eerste tijd geen bemoeienis met deze activiteiten. Vaak wordt verondersteld dat de grote veepest-epidemiën in de 18de eeuw de achtergrond waren voor de opkomst van de akkerbouw en dus van de behoefte aan drogere gronden. Maar nauwkeurige bestudering van gegevens en vergelijking van de jaartallen van veepest en molenbouw maken dit minder waarschijnlijk. Waarschijnlijk heeft een combinatie van economische factoren (hogere graanprijzen) en sociale omstandighe-

den (onrustige tijden en vernieuwingsdrang, in gang gezet door het verlichtingsdenken) geleid tot de genoemde veranderingen. Ook de al genoemde inklinking van de bodem leidde natuurlijk tot de behoefte aan betere bemalingsystemen.

Het zetten van een groot aantal molens in deze periode betekent overigens niet dat er voor die tijd nog geen watermolens gebouwd werden. Al vanaf 1450 had men te maken met inklinking van de bodem en waren er vaak molens nodig om de landen droog genoeg te houden voor een agrarische bestemming. De oudst bekende vermelding van een watermolen in Groningen dateert van 1453. Vóór 1780 zullen dit in de Wolden en het Oldambt vooral kleine molentjes geweest zijn, en omdat dit particuliere molens waren waar geen toestemming voor gevraagd hoefde te worden, hebben we nu geen documenten waarin hun

bestaan geboekstaafd is. Het aantal van deze molentjes is vanaf 1765 al sterk toegenomen. Maar vanaf 1780 werden er vooral grote molens gezet, en na 1790 werden deze molens zoals hiervoor al vermeld meestal gezet in de nieuw gestichte molenkolonies. In tegenstelling tot de oudere en kleine molens, die van een scheprad waren voorzien, hadden deze grotere molens meestal een schroef (vijzel) als opvoerwerktuig.

Omdat de boeren in deze tijd geheel vrij waren in het zetten van een molen en geen toestemming van de overheid nodig hadden, was er dus ook geen sprake van enige reglementering. Deze vrijheid heeft de verbreiding van de watermolen en de bemaling van landerijen ongetwijfeld sterk bevorderd. In het genoemde gebied van het klein-Oldambt telde men bijvoorbeeld in 1850 ongeveer 15 windvijzelmolens! Maar tegelijkertijd leidde het bouwen van steeds grotere molens, zoals men kan verwachten, ook tot toenemende onenigheid: het beter bemalen van het ene gebied kan voor wateroverlast bij de buren zorgen. Veel van wat wij nu weten van de molenkolonies in deze eerste tijd van hun bestaan is dan ook afkomstig uit gerechtelijke stukken van de Hoge Justitiekamer en later het Hof van Justitie, waar de geschillen tussen ingezetenen beslecht werden.

Waterschappen

In 1807 vond men het tijd om de problemen van wateroverlast, veroorzaakt door het 'willekeurig plaatsen van watermolens en het daaraan niet evenredig verbeteren der kanalen' definitief aan te pakken en de langdurige juridische processen voortaan te voorkomen. In een verordening van het Departementaal Bestuur werd het zetten van een watermolen zonder voorafgaande toestemming van dat bestuur verboden. De grondwet van 1848 gaf de provincie de bevoegdheid tot het oprichten van waterschappen om de waterstaatsaken te vervullen. In 1852 leidde dit tot een grondreglement op de waterstaatsbesturen. Op basis van dit stuk werden de tot dan bestaande molenkolonies en molenpolders in de volgende jaren omgevormd tot waterschappen en werden zij dus publiekrechtelijke lichamen. Latere schaalvergrotingen en concentraties hebben geleid tot het geheel verdwijnen van de molenkolonies als bestuurlijke eenheid. De polders in het Oldambt gingen in 1967 op in het Waterschap Oldambt, dat op zijn beurt in 1986 werd opgenomen in het waterschap Eemssijlvest en in 2000 in het nog grotere Waterschap Hunze en Aa's. Een enkele lokale naamgeving en een paar overlevende watermolens (De Dellen, De Noordermolen, Westerse Molen, overigens geen van alle de oorspronkelijke

BAKKER
de Rappe
Schoenlapper

A-Kerkhof 33
9712 BC Groningen
Telefoon: (050) 312 08 07

Provincialeweg 28

9774 PB Adorp

tel: 050-3061221

06-51856323

fax: 0598-450013

email: info@dunning-molenbouw.nl

internet: dunning-molenbouw.nl

molen maar een latere vervanging) herinneren nog aan de vroegere molenkolonies in het Oldambt. En natuurlijk herkennen we nog altijd de door de bemaling mogelijk gemaakte verlaging van de grondwaterspiegel, die een ander bodemgebruik mogelijk maakte en waardoor uiteindelijk het landschap zoals we dat nu kennen gevormd is.

Enkele oude molenkolonies

		molencontract	waterschap	opheffing
Nonnegaatstermolenkolonie	Scheemda	1792	1868	1967
Molenkolonie De Dellermpolder	Scheemda	1793	1882	1967
Scheemderhamrikkermolenkolonie	Scheemda	1798	1863	1863 *
Westersche molenkolonie	Scheemda	1794	1890	1890 °
Walstermolenkolonie	Scheemda	1802	1890	1890 +
Roodetilstermolenkolonie	Noordbroek	1799	1886	1967
Kielhuistermolenkolonie	Noordbroek	1799	1892	1907 -
Evenreisttermolenkolonie	Noordbroek	1799	1873	1966
Noordermolenkolonie	Noordbroek	1801	1870	1966
Korengarstermolenkolonie	Noordbroek	1806	1895	1966

* overgegaan in het waterschap Westersche Molenpolder

° opgegaan in het waterschap Weerdijk

+ opgegaan in het waterschap de Geereweg

- opgenomen in de Evenreisttermolenkolonie

Geraadpleegde literatuur

Beekman, A.A. : Nederland als polderland : beschrijving van den eigenaardigen toestand der belangrijkste helft van ons land. – Zutphen : Thieme, 1884.

Boer, H. : Ontstaan van de molenkolonies : poldermolen "De Dellen". – In: De Zelfzwichter. – Jaargang 11, nummer 3 (september 1986); p.21-23.

Boer, H. : Geschiedenis van het waterschap Oldambt. – Appingedam : Waterschap Eemszijlvest, 1999.

Cremer, P.G. De boezembemaling van het Waterschap Oldambt. – In: Waterschapsbelangen. – Jaargang 18 (1933); p.19-21, 26-28, 56-57, 71-72, 88-89.

Geertsema, C.C. : De zeeweringen, waterschappen en polders in de provincie Groningen. – Tweede druk. – Groningen : Van der Kamp, 1910.

Giebels, Ludy en Streefkerk, Chris : Waterschapsarchieven database (1990). – <http://www.stedengeschiedenis.nl/Downloads/WG/WAD.pdf>

Hofstee, E.W. : Groningen van grasland naar bouwland, 1750-1930 : een agrarisch-economische ontwikkeling als probleem van sociale verandering. – Wageningen: Pudoc, 1985.

Ligtendag, W.A. : De Wolden en het water : de landchaps- en waterstaatsontwikkeling in het lage land ten oosten van de stad Groningen vanaf de volle middeleeuwen tot ca. 1870. – Groningen : Regio-Projekt, 1995.

Loon, E. van : Het grondreglement voor de waterschappen in de provincie Groningen, 1ste stuk : het zetten van watermolens in de provincie Groningen 1750-1848. – Groningen : Van der Kamp, 1898.

Priester, P. : De economische ontwikkeling van de landbouw in Groningen 1800-1910 : een kwalitatieve en kwantitatieve analyse. – Wageningen : Landbouwwuniversiteit, 1991.

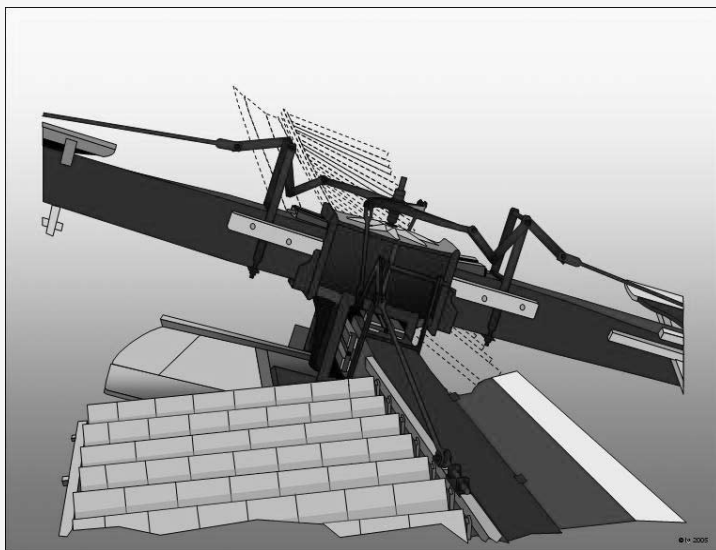
Vries, W.J. de : Gereguleerde golven : de hervorming van het Groningse waterschapsbestel na de grondwet van 1848 en de reglementering van dit nieuwe bestel tot de waterschapswet van 1992. – Groningen : Regio-Projekt, 1999.

GILDENIEUWS

De instructeurs merken vaak dat leerlingen opzien tegen de omvang van de Basis cursus.

Digitale presentatie ter ondersteuning basis cursus

Het bestuur van het Gilde Vrijwillige Molenaars, afdeling Groningen, heeft in samenwerking met de Commissie Opleidingen van Het Groninger Molenhuis een digitale presentatie ontwikkeld bij de belangrijkste onderwerpen van de *Basis cursus opleiding vrijwillig molenaar*.

UIT DE EERSTE SET PRESENTATIES: ZELFZWICHTING
TEKENING: L. GROENEWOLD, FROOMBOSCH

Het nieuwe materiaal is bedoeld voor instructeurs als ondersteuning en illustratie van de cursusinhoud. Helder en inzichtelijk wordt, veelal ruimtelijk en soms met animaties, getoond hoe molens zijn gebouwd en hoe ze functioneren. Ook met molens samenhangende belangrijke onderwerpen komen aan bod. Op deze wijze wordt de stof gemakkelijker te begrijpen en op te nemen door de cursist.

De leer methode is ontwikkeld in het kader van het project *Meer leven in Groninger Molens*, dat onder meer bedoeld is om meer vrijwilligers en vrijwillig molenaars op de molens te krijgen. Er is gebruik gemaakt van de ervaringen van instructeur Lammert Groenewold. Hij heeft bij de Slochter Molenstichting een eerste aanpak gemaakt voor de opleiding van acht leerlingen. Deze werkwijze bleek zeer succesvol. Lammert heeft daarom voor de Commissie Opleidingen de verdere ontwikkeling op zich genomen. De presentatie omvat elf hoofdonderwerpen*). Ze wordt uitgebracht in drie afleveringen op aparte informatiedragers (over het type is nog overleg gaande). Het eerste deel verschijnt in maart of april en behandelt de onderwerpen achtkant, kap, vijzel en zelfzwichting. Na de zomer verschijnt deel 2 en in het voorjaar van 2009 deel 3.

Grunneger toal

Om de streekeigen benamingen te behouden, zijn in overleg met Lammert Groenewold twee versies van de presentatie gemaakt. De ene met Groningse benamingen, de andere met de terminologie zoals die wordt gebruikt in de Basis cursus Vrijwillig Molenaar.

Instructeurs kunnen de presentatie te zijner tijd bestellen bij het Groninger Molenhuis.

***) Overzicht van de hoofdstukken:**

- 1) Achtkant, 2) Kap, 3) Vijzel en zelfzwichting, 4) Korenmolen met stelling, 5) Koppel stenen, 6) Vang, 7) Kruiwerken, 8) Wiekenkruis, 9) Bovenas, 10) Molenwielen en 11) Weer.

Deze rubriek gaat over timmeren, schilderen
en restaureren aan Groninger molens

MOLENONDERHOUD

ZAAGMOLEN FRAM (27), WOLTERSUM [19]
Momenteel voert Tom Krabbendam uit Woltersum werkzaamheden uit aan de molen Fram. Hij heeft een tweetal stellingschoren en een aantal schrankschoren vervangen. De dakpannen van de schuur zijn opnieuw gelegd en het loodwerk rondom het onder-vierkant is volledig vervangen.

KOREN- EN PELMOLEN DE VIER WINDEN (34), PIETERBUREN [23]

In februari is begonnen met de restauratie van de molen, die in het Masterplan Pieterburen is opgenomen, waardoor de benodigde gelden beschikbaar werden gesteld. Per 1 september 2008 dient de molen geheel maalklaar te worden opgeleverd.

Het grootste probleem bestaat uit de doorgezakte voeghouten, die eerder al eens waren hersteld met ingelaste koppen. De aanwezige spaninrichting kon niet verhinderen dat de kap geheel verzakte zoals een hoed die te groot is en over de oren zakt! Om de verzakking te kunnen verhelpen, is het nodig de kap met roeden en staart geheel te demonteren. In de werkplaats van molenbedrijf Dunning te Adorp komen er nieuwe voeghouten in de kap. Ook de verdere kapconstructie wordt grotendeels vervangen. De stalen roeden blijken nog in redelijke staat te zijn en worden opnieuw opgehekt. Verder wordt ook de pelinrichting geheel hersteld en vindt er een volledige schilderbeurt plaats.

In de herfst van 2008 is de molen en ook de naaste omgeving helemaal opgeknapt. De gemeente heeft een mooie bestrating aangebracht rond de onderbouw en vanaf het haventje kunt u nu rechtstreeks naar de molen kuieren.

De molen is tegenwoordig eigendom van het Groninger Landschap en zal na de restauratie optimaal worden onderhouden om toekomstige restauraties overbodig te maken.

LIEVER NIET AAN DE VOEGHOUTEN HIJSEN!
VOEGHOUTENKUIWERK, GOED IN HET VET – DAAR LAG HET NIET AAN...
FOTO'S: K. KUIKEN, ONNEN

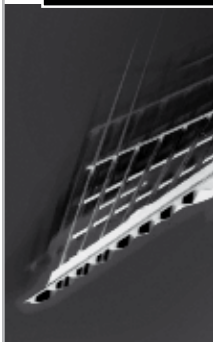
lees verder op bladzijde 17

OBM SPECIAAL VOOR MOLENAARS: meer dan Brandverzekeringen alleen

- ✓ Alle verzekeringen.
- ✓ Opgericht door molenaars.
- ✓ Werkzaam in uw vakgebied.
- ✓ Kennis en ervaring.
- ✓ Maatwerk.
- ✓ Eén aanspreekpunt.

De Onderlinge Brandwaarborg Maatschappij Speciaal voor Molenaars is een verzekeringsmaatschappij die in 1873 is opgericht voor en door molenaars. Daarmee zijn we een van de oudste brandverzekeringsmaatschappijen in Nederland die in uw vakgebied werkzaam is.

Heden ten dage is de OBM Speciaal voor Molenaars een moderne maatschappij, die zich hoofdzakelijk toelgt op het veevoederbedrijf. Met alle kennis en ervaring in huis, ook waar het om andere verzekeringen gaat. Denkt u bijvoorbeeld eens aan complexe zaken als employée benefits, belangrijk voor werknemer én werkgever. De OBM Speciaal voor Molenaars weet er alles van. Maatwerk onder één dak.

Bel ons voor een vrijblijvende afspraak. We weten exact waar u over praat.

Assurantiekantoor van 1887, H.M. Scheeffe, Singel 19, 7411 HV Deventer.
e-mail: info@scheeffe.nl, telefoon: 0570-612353, fax: 0570-611529

voor jezelf & om te geven

Kijk op
www.kleineuil.nl
voor mooie boeken
uit het Noorden

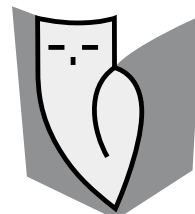
proza & poëzie

Nederlands & streektaal

lees- & kijkboeken

**Uitgeverij
kleine Uil**

www.kleineuil.nl

FIRMA EKKELKAMP

De speciaalzaak voor: Volgekorenmeel

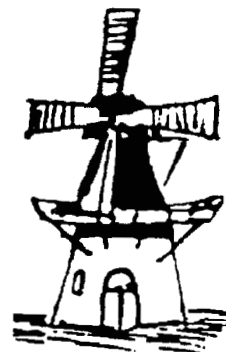
*Hondensport, Vogelzaden,
Paardenvoerders, Vogels
Aquariumbenodigdheden,
Hengelsportartikelen
en alles voor Uw huisdieren*

Rijksstraatweg 135
 (050) 535 02 15
Haren (Gr)

Naar windmolen

Joerwert

Te Feerwerd voor:

- ✓ tarwemeel
- ✓ tarwebloem
- ✓ rijst
- ✓ gort
- ✓ pannenkoekmeel
- ✓ gemengd graan
- ✓ en andere molenproducten
- ✓ (ook voor zelfbakkers/sters)

Donderdag, vrijdag en zaterdag geopend van
13.30 - 17.30 uur

Molenaar Rolf Wassens

 (0594) 62 15 45 / 62 19 45

KORENMOLEN HUNSINGO, ONDERDENDAM

Het achtkant voor Onderdendam wordt gereed gemaakt op een industrieterrein aan het Boterdiep te Bedum (nabij De Wroetende Mol).

Het eiken achtkant, afkomstig uit Rijssen, heeft een paar bijzondere kenmerken, bijvoorbeeld scheggen onderaan de stijlen, niet volledig vierkant gezaagde balken waar duidelijk de boomstructuur nog zichtbaar is (vooral bij de kromme korbelen). Het is een indrukwekkend achtkant met waarschijnlijk een zeer hoge leeftijd. Lammert Groenewold vermoedt dat het achtkant voor het in Rijssen werd gebruikt uit Duitsland afkomstig was (maar hij heeft dat niet onderzocht en weet het dus niet zeker). Eikenhout past goed bij de herkomst van deze molen. In de regio Twente, Brabant en Limburg was dit hout ook meer voorhanden. In onze regio werd veelal Noors grenen toegepast. Bij tegenwoordig herstel wordt nog al eens ander hout gebruikt - ook wel eiken, maar vaak bilinga. Lammert vindt dat jammer, omdat het niet historisch is. Lammert maakte deze foto omdat hij oorspronkelijk van Bedum komt en molen Hunsingo liever *Haitsma's meulen* noemt - want dat is de echte naam...

POLDERMOLEN DE EENDRACHT (42), SEBALDEBUREN [28]

Sinds 2006 worden beide schroeven van deze poldermolen weer met windkracht aangedreven. Om de krooshekken te kunnen reinigen moest de molenaar bij bepaalde windrichting een gevaarlijke route nemen. Met het aanbrengen van een loopbrug tussen beide schroeven is dit nu verleden tijd. Deze werkzaamheden werden in eigen beheer uitgevoerd. Op oude foto's van 6 juni 1945 is te zien dat er destijds ook een loopbrug tussen de beide schroeven is geweest. Deze loopbrug was bij draaiende molen tevens de verbinding tussen het molenhuis en het toegangspad. Tijdens de restauratie in 1954 is de loopbrug verwijderd. Op de foto staat een aantal polderbestuursleden en molenaar van Esch (v.l.n.r. W. Horinga, S. Oldenburger, J. van Esch, F. Kranenborg). Molenaar van Esch was 80 jaar geworden en koninklijk onderscheiden.

FOTO: L. GROENEWOLD, FROOMBOSCH

LOOPBRUG VROEGER

LOOPBRUG NU.JPG

FOTO'S: H. BERENDS, SEBALDEBUREN

Overige zaken en gebeurtenissen over en bij molens

ANDER MOLENNIEUWS

Meer leven in Groninger molens

In het kader van dit project is op donderdag 7 februari een cursus voor molengidsen gestart in de koren- en pelmolen Hollands Welvaart te Mensingeweer. Voor die molen nemen vijf meiden verbonden aan de Koffie- en Theeschenkerij *In de Malle Molen* deel. Voor de Widde Meuln in Ten Boer wordt de bestaande gidsenploeg via deze sessie uitgebreid met vijf leden. Uit Winsum is er één deelnemer en de poldermolen Goliath (Uithuizermeeden) heeft een afvaardiging van twee mensen. Naast de avonden op de basislocatie Mensingeweer worden er twee stages gehouden, één in De Widde Meuln en één in De Goliath.

I.J. de Kramer-prijs 2008

De vereniging voor molinologie *TIMS Nederland en Vlaanderen* looft voor de vierde maal een publicatieprijs, genaamd *I.J. de Kramer-prijs*, ter waarde van € 2.000,- uit aan de auteur(s) van een recente publicatie of een manuscript met een wezenlijke bijdrage aan de verdieping van de molinologische kennis binnen het Nederlandse taalgebied.

Aanmelden vóór 1 mei 2008 onder bijvoeging van drie exemplaren van het werk. Een deskundige jury, die wordt samengesteld afhankelijk van de ingezonden onderwerpen, zal deze beoordelen en de winnende studie selecteren. De uitreiking van deze prijs is voorzien tijdens de najaarsbijeenkomst van TIMS Nederland/Vlaanderen in november 2008.

Mulder Pot - Kropswolde

KORENMOLEN **De Hoop**

Woldweg 70, Kropswolde.

Voor de zelfbakkers(sters):

- volkorenmeel
- tarwemeel
- viergranenmeel
- pannenkoekmeel
- boekweitmeel

Openingstijden:
woe. t/m zat. 10.00-17.00 uur

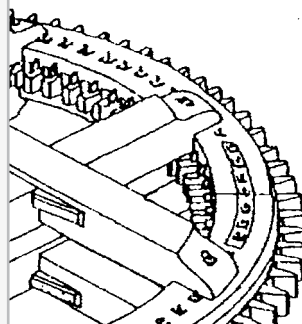
Molenaar J.J. Pot
Telefoon (0598) 39 49 53

Molenmakersbedrijf
Molema
V.O.F.

Provincialeweg 4, 9677 TW Heiligerlee

telefoon (0597) 59 16 60
telefax (0597) 59 11 76
mobiel 06 53 22 48 91

Het reglement kunt u vinden op de TIMS-website:
timsmills.info/timsnlv/reglement
 Voor nadere inlichtingen en een schriftelijke versie van
 de voorwaarden kunt u contact opnemen met onder-
 staand adres. Uw inzending kunt u ook naar dit adres
 sturen.

Secretariaat TIMS Nederland en Vlaanderen
 W. Beek, Fr. Mortelmansstraat 10, 2273 LE VOORBURG
 06-21566297 - wiardbeek@gmail.com

Afscheid Janneke Harmsma

Op 6 februari heeft bestuurslid Janneke Harmsma afscheid genomen van Het Groninger Molenhuis. Ze gaat als vrijwilliger voor langere tijd naar Cambodja. Janneke wordt uitgezonden naar Phnom Penh via de vrijwilligersorganisatie Voluntary Service Overseas (VSO) onder het motto *Sharing skills, Changing lives* (zie: www.vso.nl). Ze gaat daar leiding geven op een servicebureau voor lokale hulpverleningsorganisaties. Voor de koude avonden kreeg zij als afscheid een echte Molenhuis-fleece mee, verpakt in affiches van 2007, *Jaar van de molens*.

Wij wensen Janneke een goede, inspirerende en succesvolle tijd. Wellicht komt ze daar nog molens tegen...

Slochter Molenstichting

Pelcursus

Drie van de leerlingen van Lammert Groenewold en hijzelf ook namen op 17-11-2007 deel aan de cursus theorie en geschiedenis van het pellen; naast een andere leerling-molenaar (van Dick Wijchgel; molen De Hoop, Garsthuizen) was er belangstelling van een filmploeg van een video/filmclub uit Noord Holland, van een moderne pellerij en maalderij.

Zo als dit oude pelblik er uit ziet, moet ook (ongeveer!) het blik worden dat de deelnemers zelf mogen slaan - *Bliksloagers nog aan tou!* De SMS-leerlingen kijken tamelijk geboeid: v.l.n.r. instructeur Douwe v.d. Zee, Jan Chris Wagenaar, Herman Wijtes en Elwin Brons.

BEIDE FOTO'S: L. GROENEWOLD, FROOMBOSCH

Afscheid

Tijdens de kerstborrel op 22-12-2007 nam de Slochter Molenstichting afscheid van de heren Janssens (Stel's Meulen) en Poort (De Ruiten). De heren blijven welkom maar ze hebben hun actieve loopbaan als molenaar beëindigd. De SMS heeft hen uiteraard bedankt voor hun jarenlange inzet en hen eventjes in de bloemetjes gezet.

Het Groninger Molenweekend (14/15 juni)

heeft ook in 2008 als thema: *Koren op de molen!*

Kijk voor de activiteiten regelmatig op:

www.groningermolenhuis.nl

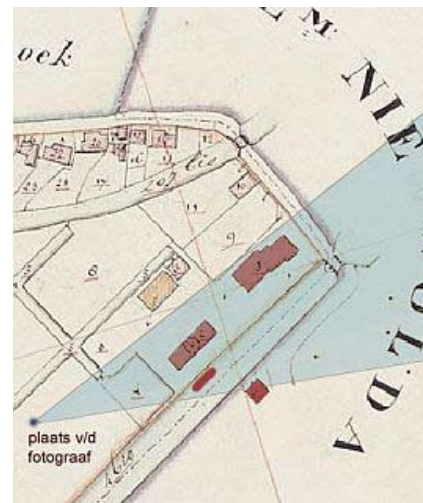
Voor méér ANDER MOLENNIEUWS zie:

www.groningermolenhuis.nl

(rubriek MOLENHUIS ==> de zelfzwichter extra)

- Brandweeroefening op De Dellen
- Cultuurhistorisch Centrum Oldambt in molen Edens
- De koren- en pelmolen Stormvogel op 14 juni 2008

Waar-heden en -verleden

Bij de redactie komt niet alleen min of meer kant-en-klare kopij binnen maar ook verzoeken om vragen aan lezers door te geven – om meer informatie over een specifiek onderwerp of ter ondersteuning van een gedachte of vermoeden van de schrijver. Vanuit redactie-oogpunt is het meestal nodig er nog allerlei toe te voegen of duidelijker te maken voor onze lezers. Dat leverde nog heel wat op.

BASISTEKST: ELTJE RIDDER, VELDWERK: JAAP VAN DRIEL

Eltje Ridder kwam onlangs in bezit van een fraaie zaagmolenfoto, waarvan hij vermoedt dat het om de verdwenen zaagmolen uit het 't Waar gaat. Om dit vermoeden bevestigd te krijgen, plaatste hij al een vraag in het Dagblad van het Noorden in de rubriek *Ik Zoek*. Daar kwamen wel veel reacties op, maar hoe en wat weet de redactie niet. In het Groninger molenwereldje was ondertussen bekend geraakt dat Eltje met zijn onbekende foto op zoek was.

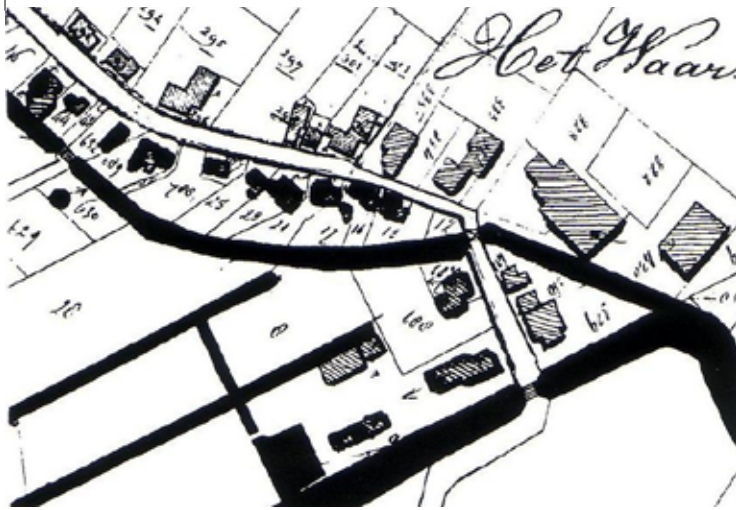
Op het molenprikbord op internet verschenen diverse reacties naar aanleiding van een bericht van Martin van Doornik over de vraag in de krant (www.prikpagina.nl/read.php?f=355&i=55167&t=55167). In die draad worden enige twijfels geuit en nadere vragen gesteld.

Voor Jaap van Driel was het aanleiding ter plaatse te gaan kijken en Piet Groot te raadplegen: hij bezit een volledige set kopieën van de molenfiches van Van der Veen Czn. Dit overleg beantwoordde meteen de vraag die Dick Bunscoeke op het molenprikbord stelde over *Het Groninger Molenbestand* en het nummer 988 daarin. De voormalige *Vereniging Vrienden van de Groninger Molens* is – als voorwerk voor het Groninger Molenarchief van nu – in 1996 bezig geweest de beroemde molenfiches te hergroeperen en om te nummeren volgens de toen bestaande gemeenten. Er blijken verschillende nummeringen geweest te zijn, maar 988 voor de onderhavige molen behoort tot de waarschijnlijk laatste variant. (Nummer 987 behelst een voorganger op dezelfde locatie.)

Heel bijzonder is, dat er een (ongeveer?) contemporaine maquette bestaat die na veel omzwervingen in 1983 is teruggekeerd naar een relevante plaats: in de kerk van Nieuw-Scheemda. De maquette toont nogal wat overeenkomsten met de onbekende foto. De actieve historische kring van Nieuw-Scheemda en 't Waar heeft het boek *Tussen 't Zieldaip en 't Grootmoar* gepubliceerd waarin op twee plaatsen een houtzaagmolen aldaar aan de orde komt: de maquette op pagina 20 en op bladzijde 110 staat een foto van een aanzienlijk huis met een molen, maar daar is zo niet aan te zien dat het een houtzaagmolen is. De afgebeelde situatie is tegenovergesteld aan die op de onbekende foto. De combinatie van huis en molen past wel goed bij de maquette. Op bladzijde 111 staat een tekening van een houtzaagmolen te 't Waar die heel

VOORSHANDS ONBEKEND...

sterkt lijkt op de maquette. Rechtsonder is die prent gesigeneerd: S. van Houten.

De molen heeft in beide gevallen een houten bovenas en de roeden zijn Oudhollands (met zeilen). Vooral het zeer hoge ondervierkant van de molenrump (met een stelling op zo'n 2,5 à 3 meter boven de zaagschuur) is zeer opvallend. Eltje kent alleen de molen van Maathuis/Hensema te Sappemeer die een vergelijkbaar hoge bouw heeft gehad (nr. 679 volgens Het Groninger Molenbestand). Hij telde op beide foto's de aantallen kleppen van de toen aanwezige zelfzwichting: ze zijn gelijk (24). Zijn bevindingen bij de vergelijking beslaan een hele lijst!

In correspondentie met de redactie noemt Eltje de genealogische webstek van Jan Pieter de Groot (<http://members.home.nl/jp.de.groot>) omdat die familiale banden heeft met houtzaagmolenaarsfamilie Van Houten. De twee voornamen Hindrik en Sebo (in verschillende varianten) van die molenaars wisselen in elke generatie van plaats; dat is ook te lezen op de fiche van Van der Veen Czn. Als u op de knop *stamreeks Noordhoff* klikt en vervolgens een flink eind doorschuift naar beneden, ziet u kleurenafbeeldingen van de maquette met een toelichting voorbijkomen en verderop een (gephotoshopte?) zwartwit-versie van de foto die Eltje aanbracht (in chamois-tinten en met beschadigingen). Het aardige is, dat De Groot op een detail van de minuutplan van 't Waar de plaats heeft geconstrueerd waar de fotograaf moet hebben gestaan. Zelfs het met moeite zichtbare beurtschip – zie de mast met stagen, rechts naast de molen – is ingetekend. De kade waar dat schip lag, is voor een deel nu nog aanwezig. Ter vergelijking geven we een kadasterkaart-combinatie (1832/1860) uit het al eerder genoemde boek. De sloten op de kaarten, die dienden als opslagplaats voor boomstammen, zijn nu nog zichtbaar in een stukje nat natuurgebied, een deel van de Barlagepolder. Ook op de vierde afbeelding (topografische kaart ±1905) loopt de doorgaande weg (Hoofdweg) nog door de kom van 't Waar. De zaagmolen is daar nog aangegeven met het wiekenkruis (een smalle X) en de letters **ZgM** (wit gemaakt).

De huidige rondweg maakt het onmogelijk het molenterrein te fotograferen vanaf de positie van de fotograaf van de oude foto. Overigens wordt het zicht op het voormalige molenterrein volledig ontnomen door een warboel van hoog opgeschoten sprietboompjes. Op een zonnige dag in begin februari 2008 was er nog *iets* te zien van de schuur en het molenaarshuis. Het toeristische haventje is de verbouwde molenkolk.

Twee middagen rondlopen met een fototoestel in 't Waar blijven natuurlijk niet onopgemerkt. Op mijn (Jaap) eerste bezoek aan 't Waar kon ik me maar moeilijk oriënteren met de oude foto's in de hand. Een passerende postbode zette zijn bril op zijn voorhoofd en tuurde enige tijd naar de topografische kaart. "Jaja, dat voetgangersbruggetje was de vroegere draaibrug, de Gele Til. En van de houtzaagmolen zijn volgens zeggen alleen nog de opslagsloten aan de overkant van de rondweg over."

FOTO'S HUIDIGE SITUATIE: J.C. VAN DRIEL, GRONINGEN

Toen de tweede middag ten einde liep, werd ik aangesproken door de bewoonster van het huis tegenover het (vermoedelijke) houtzaagmolenaarshuis: "U loopt hier nu al twee dagen rond...". Na uitleg van de bedoeling bleek dat haar man voorzitter is van de historische kring en dat hij op dat moment juist kwam aanrijden. Hij vertelde een en ander en meldde dat er zeer onlangs een facsimile-heruitgave is verschenen van *Tussen 't Zieldaip en 't Grootmoar* (te verkrijgen bij de dierenwinkel in Nieuw-Scheemda, € 32,50). Na lezing bleek mij dat veel Waar-lingers het boek goed bestudeerd hebben; net als Jan Pieter de Groot trouwens, die zijn bronnen netjes vermeldt.

Het molenaarshuis draagt nu de naam *Kleistrum* boven de sterk gewijzigde voordeur. Er zijn nogal wat (molenaars)huizen met zo'n voorgevel en de verdwenen versiering in het bovenlicht van de deur was geen ondersteuning van de bewijsvoering. Maar bij het vertrek naar huis schoot me ineens te binnen dat op de oude foto van het huis zowel links als rechts een markante rij linden te zien is. Nu is van beide rijen alleen nog de voorste boom over. De zijdeur en de serre van het huis zijn nu onzichtbaar achter een nieuwe hal en een hoge muur.

Maar... de vertakking en de snoeiwijze van de rechter linde is precies gelijk op de oude en de nieuwe foto. In tientallen jaren is de stam niet veel dikker geworden: het is bekend dat linden langzame groeiers zijn.

Nu weten we het dus *echt* zeker.

Als u nog meer weet, wil Eltje daar graag in delen.
eltjeridder441@msn.com - (050) 3022691

AGENDA

Veel agendapunten zijn uitgebreider beschreven in de rubriek Ander Molennieuws.

Raadpleeg voor de meest recente gegevens de webstek van Het Groninger Molenhuis www.groningermolenhuis.nl

Voor zover ze bekend zijn(!), staan de openingstijden van de molens op de webstek vermeld in de rubriek GRONINGER MOLENS; klik bij de gezochte molen op de link Meer Informatie.

t/m 23 maart Tentoonstelling *Hout, Wind en Schepen*; o.a. over houtzaagmolens. Fries Scheepvaart Museum (Sneek); www.friesscheepvaartmuseum.nl

t/m 4 mei Molentegel-tentoonstelling *Molens op de muur*. Veenkoloniaal Museum, Veendam (zie *Ander Molennieuws* in 2007/4).

15 maart Dag der Noord-Groninger Geschiedenis. Appingedam, Nicolaikerk, 13:00-17:00 uur. Het molenarchief is aanwezig met een informatiestand.

22 maart Molenbezoeken Het Groninger Landschap:
– Zeldenrust (75), Westerwijtwerd [49]
– De Lelie (32), Eenrum [22]

23-24 maart (Pasen) Molen Hollands Welvaart in Mensingeweer start het nieuwe molenseizoen door de heropening van koffie- en theeschenkerij *In De Malle Molen* (daarna geopend op zon- en feestdagen).

5 april Jaarvergaderingen van Vereniging De Hollandsche Molen en het Gilde van Vrijwillige Molenaars. Amsterdam, Koninklijk Instituut voor de Tropen. Het molenarchief is aanwezig met een informatiestand.

5/6 april Nationaal Museumweekend. Opening van het CHC Oldambt in molen Edens.

12 april Excursie Oost-Groninger Molenwerkgroep (zie *Ander Molennieuws* in 2007/4).

1 mei **Kopijsluiting voor de Zelfzwichter 2008/2.** (Alléén enig respijt voor verslagen van de Nationale Molen- en Gemalendag.)

1 mei Sluiting indiening publicaties voor de I.J. de Kramer-prijs 2008

10 mei Nationale Molen- en Gemalendag (de 35e Landelijke Molendag)

12 mei (Pfungstmontag) Deutscher Mühlentag 2008 (www.muehlen-dgm-ev.de)

24 mei Landelijke Genealogische Dag (Der Aa-kerk te Groningen), met een drietal lezingen over het thema *Groningen en Graan*. Het molenarchief is aanwezig met een informatiestand.

13 juni (vrijdag) Vrijwilligersavond; inleiding op het Groninger Molenweekend. Molengidsen en vrijwillige molenaars ontvangen een persoonlijke uitnodiging.

14/15 juni Groninger Molenweekend; ook in 2008: *Koren op de molen!* Houd de agenda op www.groningermolenhuis.nl in de gaten.

28 juni Vijftiende Westlandse Molendag (09:00-17:00); 8 koren – en 6 poldermolens in werking te zien en te bezichtigen. Er is een fietsroute; zie www.westlandsemolens.nl

Aanvullingen / Correcties

2007/4 achterpagina

De maker van de achterplaat is fotograaf Jelte Oosterhuis te Usquert

In het kader van het project **Meer leven in Groninger molens** loopt momenteel een cursus voor molengidsen in de koren- en pelmolen Hollands Welvaart te Mensingeweer. Dit zijn de deelnemers van Koffie- en Theeschenkerij In de Malle Molen voor die molen (v.l.n.r. Gerda Bosscher, Jolanda Bos, Mieke Linders, Emta Schuil en Hanne Gratama).